

При цьому у чинному законодавстві не конкретизуються вимоги та обмеження щодо особи патронатного вихователя як це передбачено для інших осіб, що здійснюють діяльність з виховання відповідної категорії дітей, за винятком необхідності проходження спеціального курсу підготовки для можливості провадження діяльності з виховання дитини у своїй сім'ї (ч. 2 ст. 252 СК України). Так, у законодавстві містяться спеціальні вимоги до особи усиновлювача (ст. 211 СК України) та опікуна (піклувальника) (ч. 1, 2 ст. 244 СК України, ст. 63, 64 ЦК України). Статтею 212 СК України встановлений перелік осіб, які не можуть бути усиновлювачами. Зазначена вимога поширюється також на опікуна, піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів, що передбачено змістом положень ч. 3 ст. 244, ч. 3 ст. 256-2, ч. 3 ст. 256-6 СК України, які мають відсильний характер до ст. 212 цього кодексу. Хоча у попередній редакції СК України (до внесення змін Законом України № 936-VII від 26.01.20016 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми») подібні законодавчі обмеження були встановлені також для патронатного вихователя.

На наш погляд, вилучення законодавцем із СК України обмежень щодо можливості бути патронатним вихователем є невиправданим, навіть, зважаючи на короткостроковість такої форми влаштування дитини, оскільки це протирічить загальним засадам регулювання відносин, пов'язаних з забезпеченням прав та інтересів дітей, які потребують особливого захисту і догляду.

Враховуючи зазначене, патронат над дитиною є формою оперативного реагування на порушення прав дитини, має спрощену процедуру її влаштування у сім'ю патронатного вихователя, оскільки не передбачає попереднього надання дитині правового статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Патронат над дитиною є виключно короткостроковою формою влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування або потерпають від несприятливих умов виховання у власній сім'ї, що склалися внаслідок тяжких життєвих обставин. Головною функцією патронату над дитиною є швидке вирішення питання забезпечення дитини, правовий статус якої є невизначеним, доглядом та вихованням.

Список бібліографічних посилань:

1. Кияниця З. П. Сімейний патронат: перші кроки впровадження в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2011. № 1/2. С. 86–88.
2. Сімейне право України: підручник/Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера та ін.; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 520 с.

Одержано 25.04.2017

УДК 347.511

Ірина Василівна Бурлака,

*суддя апеляційного суду Харківської області,
кандидат юридичних наук*

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ БЕЗ ВИНИ

Юридична характеристика зобов'язань з відшкодування шкоди, що виникають «незалежно від вини», є різновидом більш загальної категорії – зобов'язань із відшкодування шкоди. Закономірно, що видовій категорії властиві усі ознаки родової.

Так само, як і в усіх інших зобов'язаннях з відшкодування шкоди, у зобов'язаннях, що виникають «незалежно від вини», боржником є заподіювач шкоди (якого ще називають делінквентом), а кредитором – потерпілий, тобто особа яка зазнала шкоди. Предметом зобов'язання є дії заподіювача щодо відновлення майнового становища потерпілого або надання йому справедливої компенсації за завдану моральну шкоду.

Змістом зобов'язання в такому разі є право потерпілого вимагати відшкодування і обов'язок заподіювача таке відшкодування надати. Звідси слідує, отже, що відповідне зобов'язання має аналагматичний (односторонній) характер. Будь-яке зобов'язання є правовідношенням (ст. 509 ЦК України), а правовідношення, як відомо, поділяються на регулятивні та охоронні (інколи їх ще називають «захисні». Критерієм розподілу, при цьому, як зауважується в літературі, є «здатність до примусового здійснення: *регулятивні* права та обов'язки не можуть бути здійснені примусово, тоді як *охоронні* – забезпечено можливістю примусової реалізації» [1, с. 293–294]. Коли точніше, то «регулятивні права та обов'язки містять можливість примусового здійснення не реально, а лише *exhypotesi* в разі порушення... Реально така можливість виникає лише з фактом порушення суб'єктивного права, що й знаменує собою початок охоронних правовідносин» [1, с. 294].

Слід погодитися з Л. М. Барановою, яка зазначає, що ...право потерпілого (кредитора) на відшкодування завданої шкоди і відповідний обов'язок правопорушника (боржника) становлять зміст охоронного правовідношення [2, с. 259]. Такої ж точки зору дотримується і Ю. В. Мица, котрий зазначає що ...деліктне правовідношення виникає через факт завдання недовірої шкоди й характеризується безпосередньою і реальною (в значенні – не потенційною) примусовістю, спрямованою на відновлення того балансу інтересів сторін, який існував у рамках регулятивного правовідношення до моменту завдання шкоди. Таким чином, деліктне зобов'язання є класичним охоронним правовідношенням [3, с. 550]. Поза всяким сумнівом, вищесказане стосується повною мірою і зобов'язань з відшкодування шкоди (деліктних зобов'язань), що виникають «незалежно від вини».

Разом з тим чимало дискусій виникало з приводу того, чи можна зобов'язання з відшкодування шкоди, які виникають «незалежно від вини» вважати цивільною відповідальністю. Таке, на перший погляд, теоретичне питання насправді має важливе практичне значення у контексті застосовності окремих положень Основного Закону України. Так, відповідно до ст. 58 Конституції України «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони скасовують або пом'якшують *відповідальність особи*»; відповідно до ст. 61 «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної *відповідальності* одного виду за одне й те саме правопорушення»; відповідно до п. 22 ст. 92 «засади цивільно-правової *відповідальності* визначаються виключно законами». Вочевидь, що від того, чи є обов'язок відшкодувати шкоду, який виникає «незалежно від вини», цивільною відповідальністю, вирішально залежатиме можливість застосування до такого обов'язку вищенаведених положень Конституції.

Деякі вчені, доволі своєрідно інтерпретуючи вислів «без вини немає відповідальності», вважали, що відповідальністю слід визнавати лише такий обов'язок відшкодування, який покладається на особу тільки за наявності її вини. Однак, на наш погляд, до відповідальності варто відносити усі ті випадки, коли як наслідок порушення суб'єктивного права іншої особи порушник зазнає нееквівалентного майнового обтяження. Сутність такого обтяження полягає в тому, що особа позбавляється майна, яке їй належить *на законних підставах*, при цьому нічого взамін не отримуючи. Саме цим обов'язок відшкодувати шкоду відрізняється від обов'язку повернути, наприклад, *безпідставно набуте* майно (глава 83 ЦК України). «Відшкодування шкоди – зазначає О. О. Отрадна, – є мірою

відповідальності, у той час як обов'язок особи, що збагатилася, повернути набуте або збережене майно потерпілому не відноситься до мір відповідальності, оскільки у цьому випадку набувач (особа, що збагатилася) не зазнає ніяких додаткових майнових втрат» [4, с. 40]. «Можна однозначно стверджувати, – продовжує дослідниця в іншій роботі, – що якщо майнова сфера боржника після застосування до нього санкції як наслідку правопорушення не змінилася, застосовані міри не можна називати мірами відповідальності» [5, с. 156].

Оскільки зобов'язання з відшкодування шкоди, що виникають «незалежно від вини» є реакцією на факт порушення суб'єктивного цивільного права і внаслідок виконання такого зобов'язання боржник зазнає нееквівалентних майнових витрат, такі зобов'язання, слід відносити до зобов'язань у яких реалізується цивільно-правова відповідальність.

Інша важлива проблема, яка стосується усіх зобов'язань із відшкодування шкоди (в тому числі й тих, які виникають «незалежно від вини») полягає у з'ясуванні того, чи можна такі зобов'язання визнавати грошовими і на цій підставі застосовувати до них положення ст. 625 ЦК України про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань. Визначення поняття грошового зобов'язання надав Вищий господарський суд України в Постанові Пленуму від 17.12.2013 № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань». Відповідно до п. 1.1 цієї постанови грошовим є виражене в грошових одиницях (національній валюті України чи в грошовому еквіваленті в іноземній валюті) зобов'язання сплатити гроші на користь іншої сторони, яка, відповідно, має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Хоча зобов'язання з відшкодування збитків, здається, відповідає цьому визначенню, однак суди касаційної інстанції у роз'ясненнях і рішеннях неодноразово застерігали, що такі зобов'язання не є грошовими. Показовим у цьому плані є абзац другий п. 4 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», у якому наголошено, що «положення статті 625 ЦК не застосовуються до відносин з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, оскільки відшкодування шкоди є *відповідальністю, а не грошовим зобов'язанням, яке виникає з договірних зобов'язань*».

Наведена аргументація, на наш погляд, заслуговує критичної оцінки, адже, перше, судом розмежовується відповідальність і грошове зобов'язання, хоча, на практиці цивільна відповідальність якраз-таки й реалізується переважно через грошове зобов'язання; по-друге, ст. 625 ЦК України розташована в розділі першому книги п'ятої (Загальні положення про зобов'язання), а, отже, має застосовуватися до всіх зобов'язань, незалежно від того, є вони договірними чи недоговірними.

Разом з тим є й інші обставини, котрі, на перший погляд, заважають визнанню грошового характеру зобов'язань з відшкодування шкоди. Перша – це те, що відповідно до ч. 4 ст. 22 та ст. 1192 ЦК України шкода може бути відшкодована не лише у грошовій формі, але й у натурі. При цьому спосіб відшкодування визначає потерпілий. Звідси, доки потерпілий не визначиться щодо того, вимагатиме він сплати збитків чи залагодження шкоди в натурі – доти й не можна визначити характер зобов'язання як грошового або ж не грошового. Друга обставина полягає в тому, що визнання зобов'язань з відшкодування шкоди грошовими породжує ще одне питання – з якого моменту таке зобов'язання виникає, адже для застосування статті 625 ЦК України необхідно констатувати, що боржник прострочив, а для цього, у свою чергу, потрібно визначити строк належного виконання.

Ці дві обставини тісно пов'язані між собою і стосуються важливого аспекту характеристики деліктних зобов'язань, а тому заслуговують на більш детальний розгляд. Так, у науці традиційно стверджується, що із моменту завдання шкоди у заподіювача виникає обов'язок її відшкодувати. Проте, на наш погляд, така точка зору є не зовсім точною. Річ у тім, що вимога про відшкодування шкоди для потерпілого є способом захисту (п. 8, 9 ч. 2 ст. 16 ЦК України). Відповідно ж до статті 20 ЦК України право на захист особа здійснює на свій розсуд, тобто право на захист, як і будь-яке цивільне право, реалізується лише за ініціативою особи, чие право та інтерес порушені. Звідси слідує, що тільки від потерпілого залежить, пред'являтиме він вимогу до заподіювача шкоди про її відшкодування чи не пред'являтиме. Зважаючи на це, навряд чи можна стверджувати, що в заподіювача виникає обов'язок відшкодування навіть і в тому разі, коли потерпілий відшкодування не вимагає. Тому більш коректно, на нашу думку, говорити про те, що з моменту заподіяння шкоди виникає не обов'язок відшкодування цієї шкоди, а право вимоги на таке відшкодування. Поряд з цим, ст. 530 ЦК України, якою визначаються належні строки виконання зобов'язань, стосується усіх зобов'язань, незалежно від підстави їх виникнення. Немає підстав не застосовувати цю статтю і до зобов'язань з відшкодування шкоди.

З урахуванням зазначеного, вважаємо, що внаслідок факту заподіяння шкоди у потерпілого виникає право вимагати відшкодування такої шкоди в натурі або шляхом сплати збитків. У разі, якщо потерпілий обирає сплату збитків, зобов'язання з відшкодування шкоди є грошовим і підлягає виконанню боржником (заподіювачем) протягом семи днів з моменту пред'явлення вимоги за правилами частини другої ст. 530 ЦК України.

На користь грошового характеру зобов'язань із відшкодування шкоди свідчить також практика Верховного Суду України (далі – ВСУ). У постанові від 01.10.2014 у справі № 6-113цс14 Верховний Суд зазначив таке. «...вироком Хмельницького міськрайонного суду від 22 червня 2009 року, який набрав законної сили, ОСОБА_9 визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ст. 190, 358 КК України, та призначено кримінальне покарання. Також цим вироком задоволено цивільний позов ОСОБА_8 про відшкодування заподіяної злочинним майнової та моральної шкоди й стягнуто з ОСОБА_9 на її користь 780 000 грн. Таке зобов'язання зводиться до сплати грошей, відтак, є грошовим зобов'язанням». На цій підставі ВСУ визнав законним і обґрунтованим застосування до зазначеного зобов'язання ст. 625 ЦК України.

Список бібліографічних посилань:

1. Карнаух Б. П. Сутність і явище цивільно-правової відповідальності. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 287–299.

2. Баранова Л. Н. Возмещение имущественного вреда // Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография/под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2014. С. 253–265.

3. Мыца Ю. В. Защита прав лиц в деликтных обязательствах // Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография/под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2014. С. 549–557.

4. Отрадна О. О. Особливості співвідношення зобов'язань із завдання шкоди та зобов'язань із безпідставного збагачення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 12. С. 37–42.

5. Отрадна О. О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язанням. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 152–158.

Одержано 14.04.2017